

HAYVON ARXISEMALI LEKSEMALARINING INSON XARAKTERINI IFODALASHDAGI O‘RNI

Ismailova Dilnoza Shavkatovna

O‘zMU Jurnalistika

fakulteti magistranti

E-mail: dilnoza19850426@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada hayvon arxisemali leksemalarning inson xarakterini va tabiatini ifodalashi, bunda yozuvchining uslubi va so‘z qo‘llash mahorati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘z va iboralar: arxisema, leksema, zoonimlar, lingvopoetika, metafora, o‘xshatish

KIRISH

Badiiy asar tilini tilning aynan estetik vazifasining namoyon bo‘lishi tarzida o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi lingvopoetika deb ataladi. Badiiy nutq boshqa nutq turlaridan borliqni obrazli idrok etishning eng mahsuldor vositasi, estetik ta’sir qilishning yuqori darajasi ekanligi bilan ahamiyatlidir.

O‘zbek xalqi azal- azaldan chorvachilik , dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullanib kelgan. Ajdodlarimizning yashash tarzi va mehnat faoliyati uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar bilan bog‘liq.

Hayvon arxisemali leksemalar tabiat, jamiyat haqidagi xulosalarni, inson fe‘l-atvori, harakatiga xos ijobiy va salbiy vaziyatlarni namoyon etishga va ta’sirchanlikni oshirishga xizmat qiladi.

Maqsad va vazifa

O‘zbek badiiy asarlarida inson uning ichki dunyosi va xarakterini yorqinroq ochib berish maqsadida hayvon arxisemali leksemalardan keng foydalanilganligini ochib berish

Mulohaza va natijalar:

1. Insondagi qo‘rqmaslik, dovyuraklik, kuchlilik quyidagi hayvonlarga o‘xshatilgan:

A) Sherga: -Xaloyi-i-iq! –deya qichqirdi Safarmurod aka Ashurni yetaklab o‘rtaga chiqarkan. – Bu jigitni hamma taniydi, a? Bug‘alter bovamizning **sher uli** bu! (Luqmon Bo‘rixon “Jaziramadagi odamlar” 97-bet)

B) Ona yo‘lbarsga: Mas‘ul xodimning gapi og‘zida qoldi. Maysara yangamning bag‘rida ho‘ng-ho‘ng yig‘lab, titrab-qaqshab yotgan Xosiyat xola bir payt **ona yo‘lbars** kabi sachrab turib ketdi.

(Luqmon Bo‘rixon “Jaziramadagi odamlar” 139-bet)

S) Ho‘kizga: - Voy, Parcha o‘lgur! Senga bas kelib bo‘ladimi, **ho‘kizdek** kuching bor!

Ushbu misollarda asar qahramonlarini sher va yo‘lbarsga qiyoslanishi orqali ulardagi dovyuraklik, qo‘rqmaslik va hech bir ishdan tap tortmaslikni bo‘rttirib ifodalash uchun ishlatilgan. Bu shunchaki yo‘lbars emas, farzandiga dard yetsa hech narsadan tap tortmaydigan ona yo‘lbars.

(O‘. Hoshimov “ Ikki eshik orasi “ 107- bet)

2. Insondagi qo‘rqoqlik quyidagi hayvonlarga o‘xshatilgan:

A) Quyonga: -G‘alati polvon ekan, -deb qo‘ydi shundoqqina tepamizda turgan sersavlat kishi, negadir zavqli-shavqli qah-qahlarga qo‘shilmay. **Quyonday** qo‘rqayapti-yu, taslim bo‘lishga orlanyapti.

(Luqmon Bo‘rixon “Jaziramadagi odamlar” 96-bet)

B) Echkiga: Qizlar ancha narida, jondordan **hurkkan echkilardek** g‘uj bo‘lib, ur-kaltak maydoniga jonsarak qarashyapti.. Qo‘shko‘llik polvon o‘rtaga chiqdi.

(Luqmon Bo‘rixon “Jaziramadagi odamlar” 13-bet)

S) Toshbaqaga: - Onasi, -dedi sekin. –Yurtga kelgan to‘y... Hamma urushga borsa-yu, Kimsan **toshbaqadek** boshini ichiga tortib o‘tirsam yarashadimi?

(O‘. Hoshimov “Ikki eshik orasi” 87- bet)

Ushbu o‘xshatishlar asar ta’sirchanligini oshirish, o‘quvchi ongida asar qahramonining xarakterini yorqinroq ochib berish uchun ishlatilgan. Insondagi qo‘rqoqlikni ifodalash uchun turli xil hayvon arxisemalaridan foydalanish yozuvchining individual uslubidan darak beradi.

3.Insondagi beozorlik va yuvoshlik quyidagi hayvonlarga o‘xshatilgan:

A) Musicha: Kampirni birpasda yerga topshirib qaytishdi. Ko‘ngil so‘ragani yana butun mahalla kirdi. Hikmat buva kasal **musichaday** bir chekkada qo‘nishib o‘tirar, aftidan, endi uning olamida hech kim, hech narsa qolmagan edi.

(Abdulla Qahhor “Mahalla” 131-bet)

B) Mushukchaga: Yonboshimda bir narsa “miyov” deydi! Qarasam “Qora amman”ning mushugi! Juda yuvosh **mushuk-da** o‘ziyam! Dadamga o‘xshaydi! Dadamning mo‘ylovini tortsam indamaydi. Mushukning dumini tortsam ham jim turadi.

(O‘. Hoshimov “Ikki eshik orasi” 23-bet)

S) Qo‘yga: - Qayoqda tentirab yuribsan yarim kechada?! – Kimsan akam yuzimga chaqchayib qaradi. **Qo‘ydek yuvosh** Kimsan akamning jahli shunaqa yomonligini bilmagan ekanman. (O‘. Hoshimov “Ikki eshik orasi” 75-bet)

Yuqoridagi misollardan ko‘rinadiki, insondagi yuvoshlik, beozorlik xarakterlarini ijodkorlar mahorat bilan tasvirlay olgan. Yuvoshlik “Qo‘y og‘zidan cho‘p olmagan”, “Chumchuqqa ham ozor bermagan” iboralari yuqoridagi so‘zlarga sinonim sifatida ham ishlatiladi.

XULOSA

Hayvon arxisemali leksemalar inson fe‘l-atvori, harakatiga xos ijobiy va salbiy vaziyatlarni namoyon etish va ta’sirchanlikni oshirish uchun ishlatiladi.

Badiiy asarda qo‘llanilgan har bir so‘z va element o‘ziga xos muayyan funksiyani bajarishga xizmat qiladi. Hayvon arxisemali leksemalar tilimizning naqadar boy va betakror til ekanligining yorqin ifodasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: Fan, 2007.
2. Abdulla Qahhor “Anor” hikoyalar to‘plami T. 1980-yil
3. Luqmon Bo‘rixon “Jaziramadagi odamlar” T. 2012-yil
4. Zulfiya Qurolboy qizi “Qadimiy qo‘shiq” T. 2012-yil
5. O‘tkir. Hoshimov “Ikki eshik orasi” T. 2018-yil

Internet saytlari.

1. <https://kk.convdocs.org/docs/index-138269.html?page=4>
2. <http://samxorfil.uz/yangiliklar/malika-ayyor-dostoni-tilida-zoonimlar>
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/zoonimiya-proizvedeniy-m-m-prishvina>